

УДК 37.013.42

DOI: 10.32342/2522-4115-2019-2-18-14

С.В. САПОЖНИКОВ,

*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У СВІТЛІ ВИКЛИКІВ XXI СТОЛІТТЯ

У публікації розкриваються та аналізуються основні виклики XXI століття (глобалізація, демографічна криза, інновації в науково-технічній сфері, швидкість і частота комунікацій у різних сферах життя). Автор визначає основні проблеми розвитку особистості майбутніх учителів (вплив сім'ї на дитину, деградація виховного компонента, взаємодія факторів організованого та неорганізованого впливу з боку навколишнього середовища, цілеспрямованого та ненавмисного виховання, ставлення Суспільства до Дитини, недостатня комунікативна здатність особистості майбутнього вчителя). У роботі висвітлено теоретико-методологічні орієнтири для практичного розв'язання поставленої проблеми: методолого-педагогічні, цілепокладальні, структурно-системні, навчально-змістові, організаційно-педагогічні, процесуально-педагогічні, методичні, соціально-педагогічні, результативні та оцінні. У статті наводиться авторське визначення поняття «педагогічний процес розвитку особистості майбутнього вчителя» та розкривається сутність основних етапів реалізації компонентів цього процесу (ціннісно-мотиваційного, актуалізації та соціалізації особистісних та професійно-педагогічних якостей, пізнавально-аналітичного, самовиховання та самовдосконалення студентів та результативного).

У статті доводиться, що подальші перспективні наукові напрями дослідження розвитку особистості майбутнього вчителя мають ґрунтуватися на новітніх досягненнях наук про людину, на концепціях про людину-особистість, які є предметом досліджень соціології та філософії.

Ключові слова: соціально-педагогічні проблеми розвитку, особистість майбутнього вчителя, педагогічний процес.

В публикации раскрываются и анализируются основные вызовы XXI века (глобализация, демографический кризис, инновации в научно-технической сфере, скорость и частота коммуникаций в различных сферах жизни). Автор выявляет основные проблемы развития личности будущих учителей (влияние семьи на ребенка, деградация воспитательного компонента, взаимодействие факторов организованного и неорганизованного воздействия со стороны окружающей среды, целенаправленного и непреднамеренного воспитания, отношение Общества к Ребенку, недостаточная коммуникативная способность личности будущего учителя). В работе освещаются теоретико-методологические ориентиры для практического решения поставленной проблемы: методолого-педагогические, целеполагающие, структурно-системные, учебно-содержательные, организационно-педагогические, процессуально-педагогические, методические, социально-педагогические, результативные и оценочные. В статье приводится авторское определение понятия «педагогический процесс развития личности будущего учителя» и раскрывается сущность основных этапов реализации компонентов этого процесса (ценностно-мотивационного, актуализации и социализации личностных и профессионально-педагогических качеств, познавательно-аналитического, самовоспитания и самосовершенствования студентов и результативного).

В статье доказывается, что дальнейшие перспективные научные направления исследования развития личности будущего учителя должны основываться на новейших достижениях наук о человеке, концепциях о человеке-личности, являющихся предметом исследований социологии и философии.

Ключевые слова: социально-педагогические проблемы развития, личность будущего учителя, педагогический процесс.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У формуванні важливих якостей особистості майбутнього вчителя, розвитку його соціальної компетентності, формуванні громадських якостей, провідне місце займає освітній простір, тобто середовище, що оточує дитину від народження до кінця життя, починаючи із сім'ї, шкільного оточення і завершуючи середовищем соціальним, у якому вона народжується і яке створює умови для її розвитку і виховання.

Головними завданнями педагогічної освіти в Україні є виховання майбутнього педагога як соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, якій притаманне почуття власної гідності, повага до прав і свобод людини, свідоме ставлення до обов'язків людини і громадянина, гордість за свою Батьківщину, здатність до саморозуміння і самовдосконалення, активної участі в соціальному житті країни.

Сучасний етап розвитку українського суспільства можна охарактеризувати як *етап кризи, соціальної напруженості та невизначеності, хаотичності подальшого розвитку*. На фоні наростаючої відчуженості у відносинах між людьми змінюється свідомість сучасної дитини, її сприйняття навколишнього світу, психологія поведінки. Для української освіти у зв'язку з цим окреслилися чотири основні *виклики часу*, які прямо чи опосередковано впливають на її стан і перспективи розвитку:

– *глобалізація* (бізнес без кордонів, відкрита освіта, жорстка конкуренція на ринку праці і володіння джерелами енергії);

– *демографічна криза* (зменшення людських ресурсів, старіння населення, відтік здібної молоді) вимагає пошуку шляхів оптимізації якості освіти, ефективного використання освітнього і виробничого потенціалів;

– *інновації* в науково-технічній сфері (ІКТ, нанотехнології, біотехнології тощо) зумовлюють потреби швидких і науково обґрунтованих змін у змісті і методиках навчання; формування у людей здатності навчатися впродовж життя;

– *швидкість і частота комунікацій* у різних сферах життя суттєво змінюють навчальне, культурне середовище, інформаційний і, зокрема, освітній простір країни [1].

Така нестабільність соціальної ситуації в країні обумовлює важливість завдань, які постають перед усіма соціальними інституціями, і в першу чергу перед сучасною педагогічною наукою. Саме тому для сучасної педагогічної та психологічної науки сьогодні є вельми актуальним виявлення та дослідження психічних новоутворень у сучасній дитини на усіх етапах її вікового розвитку, визначення принципів, умов, шляхів, можливостей та перспектив оновлення існуючої системи освіти, яка б забезпечувала її оптимальний розвиток.

Засади особистісної орієнтації освіти і виховання в сучасній педагогічній теорії та практиці досліджуються з позицій декількох наукових підходів, а саме: *філософського* (В. Андрущенко, Д. Белухін, Б. Гершунський, П. Саух); *психологічного* (І. Бех, Л. Божовіч, Л. Виготський, А. Маслоу, С. Рубінштейн, Е. Фромм); *педагогічного* (С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Пехота, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська); *соціально-педагогічного* (Я. Коломинський, С. Пальчевський, С. Подмазін, А. Реан, А. Сбруєва); *соціологічного* (А. Капська, С. Карпенчук, Д. Маєрс, Д. Пащенко). Отже, поставлена проблема виступає на стику наук про суспільство та освіту, тому у філософсько-соціологічній літературі достатньо ґрунтовно розроблено загальнотеоретичний фундамент для вивчення проблеми становлення особистості, але, на наш погляд, ще недостатньо досліджено засади розвитку особистості майбутнього вчителя в умовах сьогодення.

Не можна не погодитися з думкою академіка НАПН України В. Андрущенка, який стверджує, що всі проблеми сучасного українського соціуму – економічні, політичні, соціокультурні і навіть побутові мають єдине джерело походження – освіту, помітний занепад якої протягом останніх років не дає змогу побачити перспективу, відшукати й запропонувати конструктивні підходи, здійснити новий поворот, а за ним – прорив у світ забезпеченого, стабільного, демократичного людського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні проблеми, що розкривають сутність взаємодії особистості та середовища, знайшли своє відображення у наукових працях В. Москаленко, Л. Новікової, В. Семенова, В. Загв'язінського, А. Мудрика, Б. Вульфова, В. Бочарової, М. Кузьмінової, Ю Мануйлова. Соціально-філософському аналізу особистості в її цивілізаційному вимірі присвячено дослідження Н. Скотної. У наукових розвідках вчених ви-

світлюється низка механізмів, рушійних сил, інваріантних характеристик і показників розвитку особистості, які тією чи іншою мірою відображені у всіх теоріях особистості. Це – культурно-історична соціальна детермінація розвитку особистості (Л. Виготський), діяльнісна детермінація (О. Леонтьєв), наростання суб'єктності та особистісної автономності в ході розвитку (С. Рубінштейн, Г. Костюк), регуляція і саморегуляція психічних процесів як механізмів розвитку (О. Конопкін, Ю. Миславський, О. Осницький, В. Моросанова), творчість як регуляційний механізм на вищих етапах розвитку особистості (В. Давидов), взаємодія мисленневих стратегій зі стратегіями творчості та життєтворення в процесі особистісного розвитку (К. Абульханова-Славська, А. Брушлінський, В. Моляко).

Мета статті – виявити та проаналізувати основні виклики часу та основні проблеми цілісного розвитку особистості майбутніх учителів, окреслити шляхи ефективного розв'язання вищезазначених проблем, розкрити сутність феномену «педагогічний процес цілісного розвитку особистості майбутніх учителів», визначити сутність його основних компонентів та окреслити теоретико-методологічні орієнтири для практичного розв'язання поставленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні серед основних проблем цілісного розвитку особистості майбутніх учителів провідні науковці України виділяють такі:

– *вплив сім'ї на дитину.* Сімейне виховання являє собою тісну взаємодію стихійних та організованих впливів з боку батьків та інших членів сім'ї на дитину з метою її формування та розвитку. Таким чином сім'я здійснює суттєвий вплив на розвиток дитячої субкультури, стаючи першоджерелом духовної, пізнавальної та соціальної діяльності, що відображається у правилах, нормах та поведінкових вчинках дітей;

– *деградація виховного компонента,* до якого впроваджено економічний термін, який перетворює освіту з цінності та найвищого обов'язку суспільства в «освітню послугу». Ця тенденція є особливо небезпечною в умовах нестабільного суспільства, відсутності в ньому чіткої орієнтації, відмови від ідеології – отже, вилучення орієнтирів [2];

– *взаємодія факторів організованого та неорганізованого впливу* з боку навколишнього середовища, цілеспрямованого та ненавмисного виховання. Зростає вплив на дитячу психіку з боку героїв кінофільмів, мультфільмів, комп'ютерних ігор, Інтернету, які демонструють чуже життя, чужу мораль, чужі звичаї, що підпорядковують собі владу сили, багатства і гроші. На задній план відходить підтримка слабого, допомога немічному, почуття співчутливості, дружби, прив'язаності і любові;

– *ставлення Суспільства до Дитини.* Воно передбачає не тільки турботу, заступництво, поблажливість, але й внутрішню установку на розуміння дитини, бачення в ній Людини. Саме сьогодні спостерігається втрата суспільного контролю та причетності, відповідальності дорослих за дітей. У сучасному українському суспільстві мають місце різні форми насильства у відношенні до дітей;

– *недостатня комунікативна здатність особистості майбутнього вчителя.* Слід зазначити, що сьогодні велика кількість студентів-педагогів проявляє нездатність вирішувати найпростіші конфлікти, вони демонструють агресивний тип поведінки, який є для них нормативним.

Ефективне розв'язання вищезазначених проблем у першу чергу має відбуватися в межах педагогічного процесу цілісного розвитку особистості майбутніх учителів в умовах сучасного педагогічного закладу вищої освіти.

Педагогічний процес цілісного розвитку особистості майбутніх учителів ми розглядаємо як комплексне, неперервне, продуктивне, багатогранне та системне явище, яке відбувається за сурою організацією і вимагає дотримання стимулювальних, проблемно-постановочних, часових, організаційних, інформаційно-пізнавальних, активізуючих, оцінно-аналітичних та контролюючих педагогічних умов. Разом з тим педагогічна теорія та практика дали нам змогу визначити такі компоненти педагогічного процесу цілісного розвитку особистості майбутніх учителів: *ціннісно-мотиваційний, пізнавально-аналітичний та діялісно-результативний.*

Реалізація *ціннісно-мотиваційного компонента* спрямована на накопичення професійно-педагогічних знань, організацію інтелектуально-творчої педагогічної роботи, поглиблення, систематизацію та узагальнення психолого-педагогічних знань, активну самостійну роботу студентів для їх розв'язання, у результаті чого відбувається творче оволодіння про-

фесійними знаннями, навичками і вміннями, розвиток мисленнєвих здібностей. Також реалізація цього компонента спрямована на актуалізацію особистісних і професійно-педагогічних якостей майбутніх учителів та формування їх здатності до соціально-значущої діяльності у закладі вищої освіти та під час педагогічної практики у загальноосвітній школі.

Реалізація *пізнавально-аналітичного компонента* спрямована на збагачення власного інформаційно-педагогічного «банку» та методичної «скарбнички» майбутнього вчителя і в подальшому його власного педагогічного портфолію; особистісне та професійне самовиховання та самовдосконалення студентів-педагогів, формування їх здатності до самопрогнозування та планування власної професійно-педагогічної діяльності, вміння працювати над собою.

Реалізація *діяльнично-результативного компонента* спрямована на підбиття підсумків результатів цілісного розвитку особистості майбутнього учителя, їх рефлексію з аналізом «Я-концепції».

Завдання, доручення та соціально корисні справи у педагогічному закладі вищої освіти мають пропонуватися студентам за інтересом, здібностями і з урахуванням рівнів загальної і конкретно педагогічної підготовленості (теоретичного, теоретико-практичного і власне практичного характеру). До змісту педагогічної практики мають включатися нові теми і напрями. Слід зазначити, що ставлення студентів до педагогічної практики, як і особистісні та професійні якості, властивості й здібності, проявляється тільки-но відкрився морально-етичний бік особистості майбутнього педагога, зокрема педагогічна етика, чи проявився загальний кругозір, в тому числі естетичний, художній, проявилася педагогічна творчість (педагогічні новації, методичні знахідки), гранично актуалізувалися і соціалізувалися системні якості особистості і професійно-педагогічна підготовка, загальний емоційний стан практиканта. Вельми важливим видається нам спостерігати, як в ситуації педагогічної практики діє його особистісна «Я-концепція».

Отже, процес формування цілісного розвитку особистості майбутнього вчителя у контексті нашого дослідження здійснюється за допомогою інтерактивних форм організації навчальної діяльності (лекція-дискусія, лекція-аналіз педагогічної ситуації у закладі освіти, ділова гра) і методів навчання: організація та здійснення навчально-пізнавальної діяльності (метод дискусії; метод проектів); стимулювання й мотивація навчально-пізнавальної діяльності (ділова гра, що моделює сучасні виробничі ситуації); метод ситуативного моделювання. Лекція-дискусія в нашому дослідженні спрямована на залучення викладачем студентів до обґрунтування власного погляду та потребує попереднього вибору викладачем сукупності педагогічних ситуацій, що виникають у сучасних загальноосвітніх та позашкільних закладах освіти. Ця форма організації виховуючого навчання дозволяє уточнити деякі протиріччя, висловити й обґрунтувати свою думку. Лекція-аналіз конкретної ситуації в нашому дослідженні розглядається як форма вирішення професійно-педагогічних питань, зміст яких самостійно дібраний студентами (в основі – «кейс-технологія» – методика комплексного вивчення явища).

Ефективність роботи будь-якої системи освіти і педагогічної зокрема залежить від того, наскільки усвідомлено й адекватно умовам обрано мету її діяльності. Це стосується й освітньої системи педагогічного університету. Звідси випливає, що проблема мети виступає однією з найбільш актуальних для сучасної педагогічної теорії і практики. У цьому зв'язку основна мета *вищої педагогічної освіти* набуває подвійної орієнтації. *Метою студентів* є пізнавальна діяльність, інтелектуальний та емоційний розвиток, який сприяє формуванню особистісно-професійних, індивідуальних якостей, що відповідають їх здібностям, потребам у рівні освіти. *Метою сучасного вищого педагогічного закладу вищої освіти* є забезпечення високого рівня загальнонаукового, спеціального і професійного індивідуально-творчого розвитку студента, який оволодіває основами педагогічної професії, загальної культури, що дозволять проявити їх у педагогічній діяльності та у процесі неперервної самоосвіти.

Інтегративним результатом вищої педагогічної освіти є цілісна, вільна, соціально активна, творча і духовна особистість, компетентний спеціаліст з вираженою педагогічною та науково-дослідною спрямованістю, здатний адаптуватися до різноманітних видів педагогічної діяльності в соціально-економічних умовах, що постійно змінюються і трансформуються. Ця мета частково збігається із загальною метою, спрямованою на розвиток української науки, освіти і культури шляхом підготовки висококваліфікованих фахівців і формування, нових поколінь національної інтелігенції.

Розуміння сутності місії і мети дозволяє кожному педагогічному закладу вищої освіти сформулювати головне завдання, що полягає в тому, щоб стати таким навчально-науково-культурно-виховним закладом, творчим об'єднанням, де б індивідуальна і спільна діяльність співробітників, студентів ґрунтувалася на засадах гуманізму і була спрямована на розвиток особистості як найвищої людської цінності, забезпечувала наукову, загальнокультурну і практичну підготовку спеціалістів вищої кваліфікації, формуючи інтелектуальний потенціал суспільства. Головне призначення університетів в усі часи полягало в збагаченні наукового знання, залученні до культури, формуванні інтелектуальної еліти держави і суспільства, підтримці наукових академічних традицій.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших розвідок. Педагогічні основи гармонійного розвитку особистості майбутнього учителя у процесі професійної підготовки є необхідними теоретико-методологічними орієнтирами для практичного розв'язання поставленої проблеми. Пріоритетними визначено такі: методолого-педагогічні, цілепокладальні, структурно-системні, навчально-змістові, організаційно-педагогічні, процесуально-педагогічні, методичні, соціально-педагогічні, результативні та оцінні.

Таким чином, нові умови формування та розвитку особистості зумовили певні зміни в системі вітчизняної освіти. Адже саме вона має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою національну ідентичність, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному глобалізованому світі. Стає очевидним, що розв'язання цих глобальних проблем довгострокового розвитку країни найтіснішим чином пов'язані з ґрунтовним науковим аналізом впливу сучасних засобів інформації на формування особистості школярів, розробкою сучасних методологічних підходів та пошуком засобів нейтралізації можливих негативних впливів сучасних засобів комунікації. Подальші перспективні наукові дослідження розвитку особистості майбутнього учителя мають ґрунтуватися на новітніх досягненнях наук про людину, на концепціях про людину-особистість, які є предметом досліджень соціології та філософії.

Список використаної літератури

1. Савченко О. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Савченко // Рідна школа. – 2011. – № 8–9. – С. 4–8.
2. Фельдштейн Д.И. Проблемы формирования личности растущего человека на новом историческом этапе развития общества / Д.И. Фельдштейн // Образование и наука. – 2013. – № 9 (108). – С. 3–23.